

Den Haag

Haagse Hapjes

Archeologen graven resten van eten op

Docentenhandleiding leskist

Groep 5 - 6 - 7

Inhoud

Introductie

Gebruik van de leskist **4**

Lesdoelen en aansluiting bij kerndoelen en lesmethodes **4**

Introductie **6**

De les **6**

Verwerking **7**

Verder lezen en kijken **8**

Bijlagen: Filosoferend gesprek **9**

Toelichting op de inhoud van de zakken **10**

Quizvragen **16**

Introductie

Beste leerkracht,

Met de leskist **Haagse Hapjes Archeologen graven resten van eten op** ontdekken de leerlingen aan de hand van verhalen van Haagse archeologen wat mensen vroeger aten. Door zelf archeologisch materiaal te onderzoeken worden zij zich ervan bewust dat voedsel vroeger niet alleen heel anders was dan dat van nu, maar ook dat in verschillende historische perioden verschillend eten voorhanden was.

We wensen uw groep veel plezier bij het gebruik van de leskist!

Afdeling Archeologie & Natuur- en milieueducatie
Dienst Stadsbeheer
Gemeente Den Haag
Postbus 12.651
2500 DP Den Haag
archeologie@denhaag.nl
(070) 353 66 39

1 Gebruik van de leskist

Lesdoel

Met deze leskist ontdekken de leerlingen hoe Haagse archeologen te weten komen wat mensen vroeger aten. Tegelijkertijd verwerven ze enige kennis over de manier van werken van archeologen.

Deze werken

- ◆ in de bodem, de grond onder ieders voeten, en
- ◆ onderzoeken het afval dat mensen daarin hebben achtergelaten.

De leerlingen ontdekken hun eigen vaardigheden op dit gebied door zelf archeologisch materiaal te sorteren en te benoemen.

- ◆ Zo worden zij zich ervan bewust dat het voedsel vroeger niet alleen heel anders was dan dat van nu, maar ook dat in verschillende historische perioden verschillend eten voorhanden was.
- ◆ Ze ervaren dat voedsel en (voedsel)afval uit vroeger tijden lang bewaard kan blijven in de bodem en
- ◆ Ze kunnen zich hierover verwonderen en met elkaar van gedachten wisselen.

Aansluiting van de leskist bij kerndoelen en lesmethodes.

De leskist past bij de invulling van de volgende kerndoelen:

- ◆ Nederlands, mondeling taalonderwijs, kerndoel 1 en 2
- ◆ Oriëntatie op jezelf en de wereld, tijd, kerndoel 51 t/m 53
- ◆ Kunstzinnige oriëntatie, kerndoel 56

Tien tijdvakken

Voor de koppeling met alle mogelijke geschiedenismethodes wordt binnen de cultuureducatie voor het PO en VO al enkele decennia gebruikgemaakt van de tien tijdvakken, de bijbehorende grafische symbolen, tijdbalken en de koppeling met de canon. Dit geldt ook voor deze leskist en het materiaal dat bij de begeleide lessen wordt gebruikt. Het spreekt voor zich dat het archeologisch lesmateriaal de vertaalslag maakt van de landelijke onderwerpen naar de plaatselijke invulling ervan.

Door deze koppeling is voor de docent en de leerling altijd duidelijk waar hij of zij zich bevindt in de tijd en wat de kenmerken van deze periode zijn. De tijdbalk met de symbolen hangt in bijna alle gevallen in het lokaal, zodat er direct geschakeld kan worden.

In de leskist zitten 6 zakken met archeologische voedselresten en vondsten die betrekking hebben op voedsel uit de Prehistorie, Romeinse Tijd of Middeleeuwen. Op de zakken staat echter **niet** uit welke periode het materiaal komt. Daar moeten de leerlingen zelf achter komen door de stappen 1 t/m 5 te volgen van de instructiekaart. *De meegeleverde extra zoekkaart* helpt ze hierbij, omdat hierop alle voedselresten en vondsten die in de zakken zitten, staan afgebeeld. Ten slotte kunnen de leerlingen het goede vondstkaartje aan hun zak bevestigen en weten zij uit welke periode hun zak afkomstig is.

Werkwijze

Na een inleidend gesprek over afval van vroeger en het belang daarvan voor archeologen, gaan de kinderen groepsgewijs met hun vondstmateriaal aan de slag.

Werkvorm

Introductie: kijken van de film, eventueel gevolgd door een klassikaal filosoferend gesprek.

Kern van de les: groepswork

Verwerking: klassikaal > quiz

Tijdsduur

Introductie: 10 minuten, film is ca. 10 minuten

Filosoferend gesprek: 10 minuten

Groepswork: 25 minuten

Quiz: 10 minuten

Vorbereiding

Film klaarzetten op het smartboard (usb meegeleverd of via youtube).

Voorbeeldvragen van filosoferend gesprek* uitprinten en/of doorlezen.

Uitdelen van de instructiekaarten. Voor iedere leerling een instructiekaart. Het bestand staat eventueel ook op de usb-stick in de leskist.

Quiz voorbereiden (zie onder 3).

* In de Haagse cultuureducatie is de term filosoferend gesprek inmiddels ingeburgerd. Een eerder gebruikte term hiervoor is praat-denk gesprek of ook wel onderwijsleergesprek.

1. Introductie (10 minuten)

Verdeel de klas in maximaal zes groepjes. Bekijk met de klas het filmpje van de usb-stick of via YouTube.

Desgewenst kan er aansluitend een filosoferend gesprek (**10 minuten**) gevoerd worden over waarom afval zo belangrijk is voor archeologen. Als bijlage zijn voorbeeldvragen opgenomen.

2. Groepswerk (25 minuten)

- ◆ Laat de leerlingen per groepje in elk geval 4 tafels bij elkaar zetten.
- ◆ *Leg uit wat de bedoeling is: elk groepje krijgt echte archeologische vondsten. Ze zijn helaas door elkaar geraakt. We weten niet meer wat het is en uit welke tijd het is en dus ook niet meer van welke opgraving alles komt. De hulp van de kinderen is nodig om de problemen op te lossen.*
- ◆ Maak de leskist open en geef ieder groepje een plastic zeiltje voor op de tafels en een zoekkaart. Geef iedere leerling een uitgeprinte instructiekaart en vraag ze die **goed te lezen (de blauw/gele kant) voor ze aan de opdracht beginnen.**
- ◆ Daarna krijgt elk groepje uit de kist 1 zak met vondsten en 8 petrischaaltjes en 1 vergrootglas.
- ◆ Elk groepje laat heel voorzichtig de inhoud van de zak met vondsten op het plastic zeiltje glijden (Let op: dit moet heel voorzichtig, zodat er geen spullen uit de zak kwijtraken of kapotgaan!!).

Toelichting eerste opdracht voor de leerlingen

– zie A4 instructiekaart en A3 zoekkaart

De eerste taak is om de inhoud van de zak te sorteren: resten van planten of zaden, resten van dieren en fragmenten van voorwerpen. Daarna vergelijken de kinderen de inhoud van de plastic schaaltes en de voorwerpen met de afbeeldingen op de zoekkaart. Ze plaatsen de schaaltes en vondsten op de kaart en zien zo uit welk kleurvak (= periode) ze komen.

Toelichting tweede opdracht voor de leerlingen

Nu weten ze uit welke periode het afval uit hun zak is: de Prehistorie, Romeinse Tijd of Middeleeuwen. Nu moet het juiste vondstkaartje met de naam van de opgraving nog aan de zak worden gekoppeld.

Laat ze het goede vondstkaartje uit de leskist pakken en aan hun zak vastmaken. (**NB om te weten welk vondstkaartje ze nodig hebben, moeten ze misschien nog een keer goed lezen wat er op de instructiekaart staat, naast het parse vraagteken**).

Opruimen

- ◆ Om ervoor te zorgen dat er niets uit de zakken verloren gaat (NB ook geen zand of aarde!!) is het beter dat de leerkracht zelf alles vanaf het plastic zeiltje terug in de zak laat glijden. Doe alle onderdelen terug in de kist.
- ◆ Haal als de zakken weer in de kist zitten de vondstkaartjes weer van de zakken af!

Verwerking (10 min)

Nadat de leerlingen klaar zijn, kunt u klassikaal bespreken welke nieuwe dingen ze geleerd hebben van het sorteren en benoemen van het afval. Vonden ze de diverse materialen die ze in hun handen hebben gehad 'gewoon', raar, leuk, verrassend, zwaar, licht e.d.? Vraag enkele leerlingen wat hun favoriete object was en waarom.

Ook kunt u vragen wat de leerlingen de afgelopen week hebben gegeten. Wat zouden archeologen van de toekomst te weten kunnen komen uit het afval wat er na het eten overblijft? Wat blijft er eigenlijk over van het eten van nu, denk je?

Quiz

Hussel de groepen zodat in elk nieuw groepje kinderen zitten van elke opgraving (en dus ook tijdsperiode / elke kleur op de kaart). De kennis is op deze manier evenredig over de groepen verdeeld en de kinderen kunnen elkaar helpen. In de bijlagen zijn direct bruikbare voorbeeldvragen toegevoegd.

Of kies de vorm van een Pubquiz: ook hier geldt dat niet de hele klas alles weet, maar als de klas in groepjes van minimaal 3 wordt verdeeld, kan er van iedere periode altijd een leerling bij zitten. Tip: gebruik hiervoor de kleuren van de zoekkaart. Overleggen mag en kan de quiz juist leuker maken. Hier kun je zien hoe je een pubquiz maakt: <http://i.rocvantwente.nl/?p=812>

Voor computerliefhebbers

Digitaal : misschien heb je de mogelijkheid een quiz te maken voor op het digibord.

Hier vind je bijv. een programma waarmee dat kan:

<http://www.reisgidsdigitaalleermateriaal.org/werkvormen/quiz/>

maar het zou ook kunnen via proconnect in prowise.

2 Verder lezen en kijken

Archeologie Den Haag op internet en in social media

www.denhaag.nl/archeologie

<http://www.haagsekaart.nl/> > toont de ontwikkelingsgeschiedenis van de afgelopen 6000 jaar

Facebook: Archeologie Den Haag

Twitter: @archeologiedenhaag

Films / series over archeologie in Den Haag

Achter de scherven van Archeologie (22 min.) Deze film is geschikt voor scholieren (vanaf groep 5)

https://www.youtube.com/watch?v=6eOk_LZA7z8

Meer lezen?

Het archeologieboek van Den Haag is inmiddels aan de tweede druk toe. De inhoud is aangepast aan recente opgravingsresultaten. Het boek bevat veel beeldmateriaal en is prettig als achtergrondinformatie.

De prijs is € 29,95 en het is in diverse boekhandels en online te bestellen.

8

De afdeling Archeologie heeft ook een aantal historische kinderromans die u kunt bestellen.

Om te bestellen stuurt u een e-mail naar archeologie@denhaag.nl. Vermeld hierin de titel en het ISBN-nummer van het boek.

Ockenburgh - Den Haag: Romeins fort bij de kust
ISBN 978-90-818683-1-0
€ 5

Ypenburg in de Steentijd
ISBN 978-94-6067-028-2
€ 5

Neeltje Willemsdochter: Het leven rondom de Bierstraat in 17de eeuws Den Haag
ISBN 978-90-818683-5-8
€ 5

Bijlage 1: *Filosoferend gesprek over afval*

Introductievraag:

Hebben jullie je lunch al gegeten/wat heb je bij je voor de lunch?

(alternatief: wat hebben jullie gisteravond gegeten?)

[antwoorden]

Wat gooi je daarvan weg/ wat heb je weggegooid?

[korsten/ sappakje/plastic]

Weten jullie wat er gebeurt met al dat afval?

[vuilverbranding/hergebruik/compost]

Vroeger/heel vroeger ging dat op een andere manier:

Het meeste afval kwam in de grond terecht.

Als ons afval nou niet verbrand etc zou worden; wat zou er dan van overblijven?

Wat denken jullie?

[het meeste vergaat , maar sommige dingen blijven over: bot, aardewerk, metaal, steen (verbrande) pitten en zaden, graten]

Wij zijn niet heel blij met veel afval; met z'n allen doen we onze best om zo min mogelijk afval te maken en zoveel mogelijk afval op een of andere manier te hergebruiken.

Maar er zijn mensen die heel blij zijn met afval. Omdat dat afval wat zegt over de mensen van wie het afkomstig is? Wie zouden dat kunnen zijn? *{archeologen}*

In deze kist zit afval. Afval van heel vroeger. Jullie gaan straks uitzoeken wat het voor afval is.

Bijlage 2: Inhoud van de zakken met archeologische vondsten

Naast de zakken met vondsten bevat de leskist:

50 petrischaaltjes

6 geplastificeerde zoekkaarten

6 plastic tafelkleedjes

6 vondstkaartjes

6 zakken (voedsel)afval bestaande uit:

2 zakken **Prehistorie** met:

verkoold eikels

jeneverbessen

gerst

hazelnoten, deels verkoold

houtskool

scherf van een pot van aardewerk

pijlpunt, gemaakt van vuursteen

kaak van een koe met tanden

2 zakken **Romeinse Tijd** met:

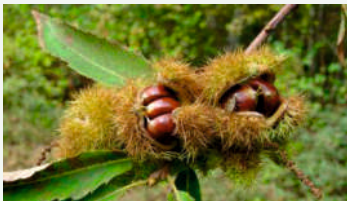
botjes van een kip

12

walnoot

tamme kastanje

tarwe

korianderkorrels

scherven van een zwarte drinkbeker

munten

amforhandvat

scherf van een oliekruik met maatinhoud

mosselschelpen

2 zakken **Middeleeuwen** met:

oesterschelpen

scherven van een
porseleinen theekopje

druivenpitten

peperkorrels

kersenpitten

rogge

perzikpit

kabeljauwbotjes

konijn

Bijlage 3: Quizvragen: (geel is goed, roze is fout)

De vragen lopen op in moeilijkheidsgraad. Kiest u zelf tot waar u ze geschikt vindt voor uw groep. Pas de vragen eventueel aan of voeg nieuwe toe.

1 Welke dingen blijven er bewaard in etensafval?

- a. Pitten, zaden, botten, schelpen
- b. Papier, vlees, boterhammen, [papier en vlees en boterhammen vergaan heel snel]

2 Wat zit er in een beerput?

- a. Allerlei resten van eten en ander afval
- b. Allerlei resten van eten en afval en poep

3 Als je als archeoloog munten vindt, betekent dat:

- a. De mensen dreven handel. Ze kochten en verkochten allerlei spullen en eten.
- b. De mensen verzamelden munten

4 Toen de Romeinen hier kwamen, dronken de mensen hier

- a. Wijn
- b. Bier

5 Wat aten de mensen in de prehistorie zeker niet?

- a. Kip en druiven [kip komt met de Romeinen mee en druiven verbouwt men hier pas in de Middeleeuwen]
- b. Rund en hazelnoten

6 Ontdek de Romein in jezelf!

- a. Ik ben een Romein want ik eet brood gemaakt van tarwe
- b. Ik ben een Romein want ik drink bier

7 Koriander is een

- a. kruid dat de Romeinen meegenomen hebben
- b. kruid dat in de Steentijd in Nederland groeide

8 Ontdek de oermens in jezelf!

- a. Ik ben een oermens want ik hou van geroosterd vlees
- b. Ik ben een oermens want ik hou van boterhammen met hagelslag

9 Vanuit mijn boerderijtje zie ik in Steentijd

- a. een stel konijnen huppelen [konijnen worden pas vanaf de Middeleeuwen gejaagd en gegeten]
- b. een kudde runderen

10 Hoe kom je in Nederland aan wijn in de Romeinse Tijd?

- a. Die koop je bij een wijnhandelaar
- b. Je plukt druiven en maakt je eigen wijn [behalve in de Middeleeuwen is het in Nederland te koud om druiven te verbouwen]

11 Als een archeoloog houtskool vindt in de bodem betekent dat,

- a. Mensen vuur hebben gestookt, hier wil je meer van weten
- b. Een tekenleraar heel slordig is geweest met zijn spullen

12 Als je indruk wilde maken op je visite in de tijd van Ontdekkers en hervormers (de Nieuwe Tijd) dan

- a. Schenk je thee, want thee moest met kleine schepen helemaal uit China worden gehaald
- b. Geef je mensen een handje kersen te eten

13 Waarom is het belangrijk dat een stad verbonden is met een rivier?

- a. Een stad aan een rivier trekt meer toeristen
- b. Je kunt met schepen een boel spullen tegelijk vervoeren en zo dus veel kopen of verkopen

14 Ontdek de Middeleeuwer in jezelf!

- a. Ik ben Middeleeuwer want ik doe graag overal peper overheen [in de Middeleeuwen werd het gebruik van specerijen uit het (verre) Oosten erg populair]
- b. Ik ben een Middeleeuwer want ik eet graag sushi [middeleeuwers kenden de Arabische keuken, maar de Japanse keuken hebben we pas recent ontdekt]

15 In de Prehistorie kon je je eten in de winkel kopen

- a. Onwaar [alles wat je nodig had moest je zelf verbouwen/verzamelen/jagen]
- b. Waar

16 Wat moet je doen met eikels voor je ze kunt eten?

- a. Niets, je kunt ze zo van de bomen eten
- b. Roosteren of koken zodat de giftige stof tannine verdwijnt

17 Als je op een dier jaagt kun je het best

- a. Gooien met een steen
- b. Schieten met pijl en boog

18 Waarvan wordt bier gemaakt?

- a. Gerst
- b. Druiven

19 Welk eten dat wij nog steeds eten was er al in de Prehistorie?

- a. Rundvlees, kip, druiven
- b. Rundvlees, gerst, jeneverbes

20 Wat deden Romeinen niet op hun pizza?

- a. tomaat en kaas [de tomaat kwam pas 400 geleden vanuit Amerika naar Europa]
- b. Rozemarijn en kaas

21 Vinden mensen altijd dezelfde dingen lekker

- a. Nee, smaken verschillen en veranderen steeds
- b. Ja

22 Aten de mensen in de steentijd vis?

- a. Ja, archeologen vinden graten van vissen in het afval van prehistorische mensen
- b. Nee, ze eten alleen vlees